

AYDINLANMACILIK HAREKETİ'NİN TARİHSEL ALT YAPISI

Emrah BOZKURT

“Avrupa’da Aydınlanmacılık Hareketi’nin Ortaya Çıkışı”
Tezinin “*Aydınlanmacılık Hareketi’nin Tarihsel Alt Yapısı*” Bölümüdür.
emrahbozkurt.com

HAZİRAN 2018

TRABZON

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	III

GİRİŞ

1.Aydınlanmacılık Nedir?.....	3
2.Toplumsal Devinimlerde Biraradalık Perspektifi.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ORTAÇAĞ AVRUPASI FELSEFESİ

1.1.Antikçağ Felsefesinin Ortaçağ Felsefesine Etkisi.....	12
1.2.Aristoteles Tercümelelerinin Avrupa'ya Etkisi.....	14
1.3.Thomas Aquinas Özelinde Ortaçağ Felsefesinin Çerçevesi ve Mirası.....	18
1.4.Ortaçağ Aydınlığı/Karanlığı.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

2. AYDINLANMACILIK HAREKETİ'NİN TARİHSEL ALT YAPISI

2.1.Hayat Algısındaki Değişim.....	26
2.2.Rönesans.....	28
2.2.1.Hümanizm.....	31
2.2.2.İtalyan Rönesansı.....	32
2.2.2.1.Niccolò Machiavelli.....	34
2.2.3.Kuzey Rönesansı.....	40
2.2.3.1.Desiderius Erasmus.....	40
2.2.3.2.Thomas More.....	42
2.3.Reform.....	44
2.4.Yeni Dünya ve Yeni Problemler.....	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AYDINLANMACILIK HAREKETİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI

3.1.Bilimin Yükselişi.....	50
3.1.1.Francis Bacon.....	52
3.1.2.Yeni Bir Evren.....	56
3.1.2.1.Nicolaus Copernicus.....	58
3.1.2.2.Tycho Brahe.....	60
3.1.2.3.Johannes Kepler.....	61
3.1.2.4.Giordano Bruno.....	64
3.1.2.5.Galileo Galilei.....	66
3.1.3.René Descartes ve Mekanikçi Felsefe.....	70
3.1.4.Isaac Newton.....	79
3.2.Aydınlanmacılık Hareketi'nin Gelişimi.....	85
3.2.1.Thomas Hobbes.....	85
3.2.2.Baruch Spinoza.....	86
3.2.3.John Locke.....	87
3.2.4.Gottfried Leibniz.....	88
3.2.5.George Berkeley.....	88
3.2.6.David Hume.....	89
3.2.7.Montesquieu.....	90
3.2.8.Voltaire.....	91
3.2.9.Jean-Jacques Rousseau.....	92
3.2.10.Denis Diderot.....	94
3.2.11.Immanuel Kant.....	94
SONUÇ.....	98

KAYNAKÇA

*"Ve yeni felsefe herkesi kuşkuya düşürüyor,
Ateş elementi neredeyse söndürüldü;
Güneş kayboldu ve Dünya da ve hiçbir insanın akli
Onu nerede arayacağı konusunda yol gösteremiyor.
Ve insanlar bu dünyanın tükendiğini rahatça itiraf ediyor,
Gezegenlerde ve Gök Kubbe'de
Çok fazla yeni şey aradıklarında; sonradan bunun
Tekrar Atomlarına ayrıldığını görüyorlar.
Paramparça oluyor, tüm tutarlılığı kayboluyor;
Tüm tedarikler ve tüm ilişki:
Prens, kul, baba, oğul ve her şey unutuldu,
Çünkü her insan tek başına
Bir Anka Kuşu olmak zorunda olduğunu düşünüyor..."¹*
John Donne

2.AYDINLANMACILIK HAREKETİ'NİN TARİHSEL ALT YAPISI

Ortaçağ'a hâkim olan skolastik düşüncenin çöküşüne geçmesiyle artık yeni bir çağ oluşmaya başlamıştı. Ptolemaios'tan itibaren dünyanın evrenin merkezinde olduğu görüşü kabul edilmiş ve bu görüşle birlikte, Aristo mantığı ve Hıristiyanlığın öğretileriyle oluşan bu düşünsel yapı, teknik gelişimin getirileriyle birlikte şüphe duyulan ve eleştirilen bir yapı olmaya başlamıştı. Dünya merkezli bir sistem yerine güneş merkezli sistemler önerilmesiyle birlikte yeni dinsel tartışmalar da ortaya çıkmaya başlamıştı. Aydınlanmacılık Hareketi'nin ortaya çıkışını sağlayan Rönesans, Reform ve Bilimin Yükselişi yavaş yavaş mevcut olan statükonun düşünsel yapısındaki tutarsızlıkları ortaya çıkararak onun geçerliliğine son verdi. Merkezi değerlerin değişimi için Aydınlanmacılık Hareketi'nin gelişimine imkân sağlandı. Artık her şeyin kendisi için Tanrı tarafından yaratıldığını düşünen Ortaçağ insanı hayal kırıklığına uğramış, her şeyden şüphe eder hale gelmişti. Bu esnada insan şüphe etmeyeceğini düşündüğü tek şey olan, akla sarıldı.

2.1.Hayat Algısındaki Değişim

Ortaçağ'ın sonları ve Rönesans'ın başlarındaki dönemin insanlarına göre, doğa felsefesiyle mistik bilgi arasında, doğayla ilgili şeyleri bilen ve deneyen bir insanla, doğal dünya

¹ Rossi, a.g.e., s.75-76.

hakkında bilgi edinmek ve ona hakim olmak için ruhunu şeytana satan arasında ince ve geçici bir çizgi vardı. Büyü geleneğinde doğa, yalnızca uzayı dolduran sürekli ve homojen bir madde değildi; içsel ve kendiliğinden faaliyetin kaynağı olan bir ruh tarafından ona hayat verilmişti. Dünya Tanrı'nın imajı, insan ise dünyanın imajıydı. Bu dönemde bilimin iki yanı vardı; biri açık diğeri gizli. Gizli olan bilim (simya) derindi, bizzat doğal düzeni tanımlayan kelimeler Adem'e Tanrı tarafından iletilmişti ve yalnızca seçilmiş az sayıda kişiler tarafından anlaşılabilirdi.² Diğeri ise, deneyime dayanan teknik bilgiydi. Teknikteki gelişme ve başarılar zamanla bu düşünceleri değiştirmiş ve bilim, simya karşısında alternatif olarak yerini almaya başlamıştı. Zanaatkârların ve deneycilerin çalışmalarıyla madencilik, denizcilik, balistik gibi teknik sanatlar üzerine yazılan kitaplarda öne çıkan iki kavram mevcuttu: biri el emeğine yönelik yeni bir bakış açısı ve mekanik sanatların kültürel işlevi; diğeri ise, bilgi kavramının ilerleyen ve mükemmel sonuçlara doğru giden bir birikim haline gelmesi. Bu nedenle teknik bilgiler, büyü ve simyanın hermetik³ geleneğine üstünlük kazanmaya başlamıştı. Francis Bacon, René Descartes, Robert Boyle gibi kişilerin fikirleri felsefi olmayan çevrelerden kaynaklanıyordu. Çünkü teknik bilginin gelişimi akademilerde değil akademi dışı çevrelerde gelişmekteydi.⁴ Teknik bilgi diğeri gibi gizli tutulmamakta aksine yayılmaya çalışılmaktaydı. Dolayısıyla önceden bilgiyi elinde tutanların otoritesi sarsılmaya başlamış, deneyimi sağlayan herkes artık o bilgiye ulaşır olmuştu. Bilim gittikçe denemelere doğru yöneliyordu. Kozmografyanın⁵ deniz yolculuklarıyla ilgisi kuruluyor, botanik, zooloji geliyordu. Rönesans'ın yeni insanı çevresini didiklemeğe başlıyordu. Evrenin hiçbir sırrını çözmeden bırakmak istemiyordu. Çünkü inanmaya başladığı şey insan aklının her şeyi çözebileceğiydi.⁶

Ortaçağ boyunca Batı kültüründeki egemen figürler azizler, doktorlar, üniversite hocaları, askerler, zanaatkârlar ve büyücülerdi. Sonra bunlara hümanistler ve saray mensupları da katıldı. XVI. yüzyılda bunlara yenileri eklendi: teknisyenler, doğa filozofları aslında bunlar kendi zamanlarının adı konulmamış bilimcileridir ve kutsiyet ya da ebedi ölümsüzlük peşinde koşmadığı gibi, kitleleri büyülemek için mucize üretme arayışında olmayan kişiler anlamına gelen serbest deneyciler. Bu sınıfın gelişimi skolastik, hümanist ve akademik çevrelerde sert tartışmaların yapıldığı ortamda olmuştu. Artık aşağılanan zanaatlar da övülür olmuştu.

² Rossi, *a.g.e.*, s.22-25.

³ Hermetizm, Antik Mısır'da yaşamış bilge Hermes Trismegistus'un öğretisidir. bkz. Rossi, *a.g.e.*, İstanbul 2009, s.45.

⁴ Rossi, *a.g.e.*, s.44-45.

⁵ Kozmografya, gökbiliminin matematik ve fiziğin yalnız ana kavramlarından yararlanarak, evrenle ilgili en belli başlı olayları konu alan bir dalı. bkz. Cevizci, *a.g.e.*, s.268.

⁶ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.169.

Giordano Bruno'nun elleri övülmüş ve XVI. yüzyılda mühendislik ya da makine imalatı konusunda yazılan metinlerin çoğu zanaatları savunur olmuştur.⁷ Ortaçağ'da sınıfların olan ün artık yavaş yavaş kişilerin eline geçmeye başlamıştı.⁸ Tekniğin gelişmesine katkı sağlayan klasik metinlerin Rönesans tercümelerinden çoğu zanaatkârlara yönelik yapıyordu. Çok sayıda üstün vasıflı zanaatkâr antik öğretiyiyle temas etmiş; Euklides, Arkhimedes, Heron ve Vitruvius'un eserlerinde kendi sorularının yanıtlarını bulmuştu. Bu çevirileri yapanlar ise, yeni bir medeniyet oluşturmak için çaba sarf eden hümanistlerdi.⁹ Bu yeni insan kendisini sınırlayıcı herhangi bir şey olduğunu düşünmeyerek her şeye objektif bakmaya çalışmış ve bilginin evrensel olduğuna inanmıştı.

2.2.Rönesans

Rönesans için Avrupa'da 1400-1600 yılları arasında yaşanan, skolastik ve dini düşüncenin önemli ölçüde reddedilerek yerine doğa merkezli bir düşüncenin geçtiği, Antik Yunan felsefesine dönüşün yaşandığı dönem olarak genel bir tanım verilmektedir. Rönesans düşüncesinin doğuşunda yeni bir üretim ve bölüşüm sistemi olarak kapitalizmin ortaya çıkışının, kağıt ve matbaanın icadının ve kimi iddialara göre Türklerin, İstanbul'u fethi sonrası orada bulunan alimlerin İtalya'ya geçmesinin önemli rol oynadığı söylenmektedir. Bu dönemde öne çıkan düşünsel eğilimler hümanizm, doğa felsefesi, Aristotelesçilik, stoacılık, kuşkuculuk ve siyaset felsefesi olmuştur.¹⁰ Avrupa merkezli görüşe göre, Rönesans hareketi, klasik Yunan-Roma düşüncesine yönelik, sanat, edebiyat ve bilimlere olan ilginin canlanması, hümanist felsefenin ve modern siyaset anlayışının doğuşu şeklinde tasvir edilerek Ortaçağ'dan Yeniçağ'a geçişin yaşandığı bir dönem olarak belirtilir.¹¹ XV. yüzyıldan itibaren yenilikleri işaret eden bir kavram olarak Rönesans, Ortaçağ'a hakim olan sosyal, dini, siyasal, ve hatta ekonomik kurumların sorgulanmasına neden olan yeni bir bilinçlilik halinin doğuşuyla alakalıdır. *Yeniden uyanış* anlamına gelen Rönesans ile birlikte gözleri açılan insan, bireyselliğinin farkında olan aktif bir özne olarak düşünölmeye başlanmıştır. Kendi bireyselliğinden dünyaya bakmaya başlayan yeni insan, kendisine biçilmiş sosyal, siyasal, dini rolleri ve bunlara bağlı dünyevi iktidarlarını sürdüren geleneksel kurumlarla, atalardan miras aldığı her şeyi acımasız bir eleştirinin konusu haline getirmiştir. Avrupa'nın her bölgesinde aynı zamanda Ortaçağ yaşanmadığı gibi Rönesans da aynı zamanlarda yaşanmamaktaydı. İtalya'nın Rönesans'ı

⁷ Rossi, *a.g.e.*, s.18,26.

⁸ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.168.

⁹ Rossi, *a.g.e.*, s.37,50.

¹⁰ Cevizci, *a.g.e.*, s.375-376.

¹¹ İrem, *a.g.m.*, s.137.

yaşadığı dönemde Avrupa'nın birçok yerinde Rönesans yazarlarının tarif ettikleri Ortaçağ'ın hâlâ devam etmekte olduğunu vurgulanmaktadır.¹² Bununla birlikte Ortaçağ içerisinde Karolenj Rönesans'ı gibi birden fazla Rönesans'tan da bahsedilmektedir.¹³

Gün, birdenbire doğmaz; aydınlık, karanlığın içindedir. İnsan düşüncesinin yeniden doğuşu da belli bir tarihte birdenbire başlamış değildir. Biraradalık perspektifimizde belirttiğimiz gibi Ortaçağ, Rönesans'ı da biraradlığında meydana getirmiştir. Bu çağın düşüncesini 1400'lerden gerilere götürenler de bulunmaktadır. 1347 yılında Tubingenli Profesör Jean de Méricourt şunları söylemektedir: *"Erdemsizlik de, erdemlilik gibi, Tanrı işidir. Günah, bir erdemsizlik değil, tersine, bir erdemliliktir. Dayanılmaz bir güdüye kapılan kimse asla günah işlemiş sayılmaz, niçin sayılsın ki, o güdü de bir Tanrı işidir."* 1348'de Nocalos d'Autrecourt, Sorbone Üniversitesi'nde şu savı öne sürmekteydi: *"Doğayı incelemeliyiz. Geriliğimizin nedeni, yüzyıllar boyunca o koca doğayı bir yana bırakıp Aristoteles'le, Platon'la boşuna vakit geçirmiştir. Doğayı incelemek bizleri kolaylıkla kesin bir bilime götürür. Tanrı'yı en yüksek varlık olarak düşünebiliriz ama, onun gerçekten varolup olmadığını bilemeyiz. Evren, her halde sonsuz olmalıdır, çünkü yokluktan varlığa bir geçiş düşünülemez."* Oxford profesörlerinden Roger Bacon (1214-1294) gözlemin ve deneyin önemini XVI. yüzyılda yaşayacak olan adaşından daha önce kavramış ve kürsüsünde uygulamıştır. Toulouselu Profesör Raymond de Sebond da Tanrı'nın kitabı saydığı doğayı öteki kitaplardan üstün tuttuğunu açıklamaktadır.¹⁴ Rönesans'ın hep Antikçağ'a yönelik açıklamalarına karşı geliştirilmiş olan Hıristiyanlığın geleneği içinde zaten gelmeyi beklemekteydi¹⁵ şeklinde Ortaçağ'ın içinden çıktığı iddia edildiği gibi Hıristiyanlığın içerisinden çıktığı da iddia edilmiştir. Rönesans sanat ile başlamıştı ve bu sanatı destekleyen Kilise'ydi. Bilim susturulmuştu, fakat sanat Kilise sistemine dayanır görünerek büyük işler başarıyordu. Özellikle Floransa Kilisesi sanatla yükseliyordu.¹⁶

Bertrand Russell, Rönesans'ın ahlâk alanında gelişmediğini, bunun dışında büyük mezyetlerin mimarlık, resim ve şiir gibi sanatsal alanda gelişme gösterdiğini söyler.¹⁷ Russell

¹² İrem, *a.g.m.*, s.134.

¹³ Çotuksöken, *a.g.s.*, s.186.

¹⁴ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.166-167.

¹⁵ Aydın Albayrak-Cem Deveci, "Ortaçağ Sonunda Evrensel Hukuk Arayışı ve İnsan Hakları: Vitoria'nın Siyaset Kuramı", *Doğu Batı-Ortaçağ Aydınlığı Özel Sayısı*, sy.33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Ankara 2014, s.254.

¹⁶ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.168.

¹⁷ Russell, *a.g.e.*, s.29.

benzer şekilde Rönesans'ın felsefe alanında da pek fazla gelişme gösteremediğini belirtir ve ekler:

*"... ama on yedinci yüzyılın büyüklüğüne temel teşkil edecek ön hazırlık niteliğinde kesin şeyler de yaptı. İlk önce, entelektüel bir deli gömleği haline gelen katı skolastik sistemi kırdı. Platon çalışmalarını yeniden canlandırdı ve bu şekilde, en azından Platon ile Aristoteles arasında bir seçim yapmaya yetecek kadar bağımsız düşünceye meydan verdi. Her ikisi hakkında da, yeni-Platoncuların ve Arap yorumcuların cilalarından bağımsız, sahici ve ilk elden bir bilgiyi teşvik etti. Daha önemlisi, entelektüel faaliyeti, önceden belirlenmiş bir Ortodoksluğu korumayı amaçlayan manastıra kapanarak yapılan bir meditasyon olarak değil, zevkli bir sosyal mecra olarak görme alışkanlığını teşvik etti."*¹⁸

Bu süreçte halkta sekülerleşme de görülmekteydi. Hıristiyan dogmanın artık tek geçerli yol gösterici olmadığı ve yaşamı bütünüyle belirleyebilecek bir şey olmadığı farkına varılmıştı. Dinsel belirlemelerin artık, toplumsal ve kamusal alanda değil, insanların iç dünyalarında yani vicdanlarında yer bulmaya başlaması Hıristiyan dogmanın büyüsunü bozmuştu.¹⁹ Halkta sekülerleşme görülse de Rönesans bir halk hareketi değildi; Rönesans liberal patronların, özellikle İtalya'nın en zengin ve meşhur ailelerinden biri olan Medicilerin ve hümanist papaların teşvik ettiği az sayıda bilim insanı ve sanatçının hareketiydi. Russell, patronlar olmasaydı, Rönesans'ın çok daha az başarılı olabileceğini söyler.²⁰ Bu dönemde birçok şey değiştiği gibi Ortaçağ'ın derebeylerinin yerini de burjuvazi almakta ve yeniden doğuş felsefesi burjuvaların çıkarlarına göre yorumlanmaktaydı. Doğa, artık metafiziğin hiyerarşik durağanlığı içinde değil, mekaniğin yer değiştirme devimselliği içindeydi. Derebeyinin hiyerarşik düzendeki dokunulmaz üstün yeri değişecek ve bu yere burjuvazi oturacaktı.²¹ Ortaçağ, metafizik ve derebeyi olarak betimlenirken Rönesans ile başlayan modern çağlar bilim-mekanik ve burjuvazi olarak betimlenecekti.

¹⁸ Russell, *a.g.e.*, s.24-25.

¹⁹ Çotuksöken, *a.g.s.*, s.192.

²⁰ Russell, *a.g.e.*, s.25.

²¹ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.174.

"İnsan, bir araç olmaktan çıkarak bir amaç olma yolundadır..."²²

Orhan Hançerlioğlu

2.2.1.Hümanizm

Hümanizm, insan her şeyin ölçüsüdür; insan değerlerin yegâne kaynağıdır, şeklinde tanımlanabilir. Bununla birlikte, Hümanizm'in ilk anlamı eğitimde insanı insan yaptığına, onu gerçekten ve pozitif olarak şekillendirdiğine inanılan klasik dil, şiir, tarih ve felsefe vb. disiplinlere yapılan vurgudan meydana gelir. Özellikle Rönesans döneminde öğrencileri şekillendirmek amacıyla edebiyatı, beşeri bilimleri kullanan eğitim yaklaşımını ifade eder. Ayrıca insanı merkeze alarak karar verme süreçleriyle ahlâkın temeli olarak doğüstü olanı ve dini dogmaları tamamıyla reddedip aklı, bilimi ve adaleti benimseyen seküler bir ideolojiyi de ifade etmektedir.²³ Rönesans düşüncesinin ayırıcı özelliği insancı oluşudur. Bu düşünce insanı arar ve dış dünyayı insanla olan ilişkileriyle değerlendirir. İnsan artık bir şüpheli olarak bilgilerini yenilemekte ve bütün dogmalardan şüphe duymaktaydı. Rönesans'ın şüpheliği, metafizik temeli yıkarak yerine bireyci temeli kurmaya başladı. Ortaçağ'ın feodal beyi olan metafizik, Yeniçağ'ın burjuvasının desteği olan bireycilikle çatışmaktaydı. İdealist metafizik, idealist bireyciliğe boyun eğmek üzereydi.²⁴ Ortaçağ insanı için hümanizm, bir nevi zincirlerini kırmaktı; Avrupalı Ortaçağ'ın tanrıculığından öylesine bıkmıştı ki, her türlü değere ölçüt olarak konulması düşünülen insan, sonunda Tanrı'nın yerine konuldu. Dolayısıyla bencil²⁵ bir bireycilik haline geldi.

Yeni insan her türlü iç-dış etkiden kurtulmuş, kişiliğini bulan ve insanlığa güvenen yepyeni bir varlıktır. Irk, kavim, parti, lonca ve aile bağlarından kopmuş, olabildiğince özgürdür. Artık o İtalya'da doğduğu halde İtalyan değildir. Dante'nin dediği gibi, "*onun vatani bütün dünyadır*". Onun artık bağlı olmak gibi bir zorunluluğu yoktur. Başkalarına benzemeye değil, benzememeye çalışmaktadır, bu durum görünüşüne de yansımıştır. Artık o, dünyaya bilinçli olarak ve ortak bir görüşten değil, objektif bir bakışla bakmaktaydı. Düşünen bir kişi olarak, artık bir ırka, bir partiye, bir loncaya veya bir aileye bağlı ve onlarla beraber genel bir yaşayış içinde yaşayan bir insan değildir, başlı başına bir kişiliktir. Duygu ve düşünceleri kendisine özgüdür. Böylece o, artık yalnız ve erdemlidir; Francesco Petrarca (1304-1374)

²² Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.181.

²³ Cevizci, *a.g.e.*, s.217.

²⁴ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.170.

²⁵ Konuşma dilinde bencillikle eşanlamda kullanılan bireycilik terimi, felsefede bireyi baş gerçek sayan ve her şeyin birey için olduğunu savunan bir dünya görüşünü tanımlar. bkz. Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.175.

yalnız yaşamanın erdemli olmak olduğunu söylüyordu. Ona göre, "*mutluluk iç ve dış etkilerden sıyrılmakla, bağımsız olmakla mümkündür. İnsanın ilk ödevi kendini geliştirmektir. Bu gelişmeye ancak yalnız yaşamakla erişilebilir. Yalnız yaşamak, insanları sevmeye engel değildir. İnsan yalnız yaşar ama, her zaman insanlarla ilgilenir, onlarla beraber olabilir*". İnsan aklına muazzam bir güven duyulmaktaydı. Bir düşünür insanın niteliğini belirtirken, "*insanlar isterlerse her şeyi yapabilirler*" demekte; bir başkası ise, "*sihirbazlık hiçbir şey değildir, çünkü insan akli doğayı kullanarak her şeyi yapabilir*" demektedir.²⁶ Tek şüphe etmediği ve tek dogması olan akıl ile yeni insan kendi tanrısallığını ilan ediyordu. Bu tanrısallığın erdemi ise, insanın insanlığa olan güveniydi. Hümanistler bilgiyi evrensel olarak görüyorlar ve özgürce yayılmasını istiyorlardı. Bilimin Yükselişi'nin kaynağını oluşturan çeviriler ise onlar tarafından yapılmaktaydı. İtalyan hümanistleri, Antikçağ'ın klasiklerini incelemenin, kendi medeniyetlerinden üstün bir medeniyete dönüşü ve insan toplumunun tüm biçimleri için erişilmesi mümkün olmayan bir modeli temsil ettiğini düşünüyorlardı. Ancak, onlar pasif taklitçiler değil aksine rekabetçiydiler. Yunanca yayımlanmış metinlere erişmeleri ve artık orijinal Yunanca metinlerin Ortaçağ'daki Arapça tercümelerine bağlı kalmak zorunda olmamaları, bilimsel bilginin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştı.²⁷ Eski Yunan ve Roma düşüncesine dönüyorlardı fakat Ortaçağ'dan farklı olarak Hıristiyanlığın ilkeleri ışığında ele alınması yerine doğrudan değerlendiriliyordu.²⁸

2.2.2.İtalyan Rönesansı

Haçlılar Doğu'ya dinleri uğruna saldırmışlardı ancak dinlerini temelden sarsacak bilgilerle geriye döndüler. Bizans'ın kanatları altında düşünce geleneğini yüzyıllardır devam ettiren Yunan yarımadasına gelenler, dinlerine birilerini katmaktan çok kendi kafalarını karıştırdılar. Hançerlioğlu'nun ifadesiyle, "*İsa'ya yeni kuzular toplamaya gidenler, Yunan yarımadasında mitolojik boğaların sırtlarına binmek zorunda kaldılar*". Bizans Kilisesi de Katolik Kilisesi'yle barışmak için Floransa'ya sürekli olarak bilginler gönderiyordu. Barışma hedefine ulaşılmasa da bu temaslar İtalya'nın gözünün açılmasına neden oldu. İstanbul'un Türkler'in eline geçmesiyle İtalya'ya doğru göç başladı. Edebiyat, sanat, felsefe ve eski Yunan'ın bütün zenginlikleri İtalya'ya akıyordu. Siyaset felsefesinin de diğerlerine göre erkenden gelişiyor olmasının sebebi İtalya'nın devletçiklerinin ve yöneten-yönetilenin birbiriyle sürekli bir mücadele halinde olmasıdır. Bunun yanında yeni-Platoncular, Araplar ve

²⁶ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.167-170.

²⁷ Rossi, *a.g.e.*, s.50.

²⁸ Göze, *a.g.e.*, s.110.

Skolastikler, Platon'un ve Aristoteles'in metafiziğine tutkulu bir ilgi gösterdiler, ama siyasal yazılarıyla hiç ilgilenmediler; çünkü şehir devletleri çağının siyasal sistemleri tamamen ortadan kalkmıştı. İtalya'da şehir devletlerinin gelişmesi, öğrenmenin canlanmasıyla örtüştü ve hümanistlerin, cumhuriyetçi Yunanlıların ve Romalıların siyasal teorilerinden yararlanmalarını olanaklı kıldı. Özgürlük aşkı ile denge ve denetim teorisi Antikçağ'dan Rönesans'a geldi.²⁹ Bu sebeple Batı'nın ilk yeniden doğuşu İtalya'da meydana gelmiş sonra yarımadanın geri kalan kısmını etkilemiştir. Homeros, İsa'yı yenmişti; Dante, Petrarca, Boccacio yeniden dirilmiş eski Yunanlı gibiydiler. Kilise'nin kardinalleri bile artık skolastik dilden tiksindir hale gelmişti, eski Yunan edebiyatına tapar haldeydiler. Fransız tarihçisi Michelet'in konuyla ilgili tespiti dikkat çekicidir: *"Her şey XII. yüzyılda bitmişti, eğer olaylar doğal gidişlerini kovalasaydılar yeniden doğuş XII. yüzyılda başlayacaktı. İlkçağ, ahmak kişileri olan bir çağdı. Ortaçağ, akılsızlar çağıdır. Oysa bulada, skolastik yeterlikten ve kelimelere tapmaktan doğan modern bir yaratıktır. XII. yüzyılda gömülen Ortaçağ'ın bıraktığı boşluk bu budalaları yetiştirdi. İşte yeniden doğuşu üç yüzyıl geciktiren neden."*³⁰ XIV. yüzyılın sonlarına doğru, bu buhranın içerisinde kendisini özne olarak gören yeniçağın insanı doğacaktı. Ancak Russell, Rönesans'ın siyasal ortamının bireysel gelişmeye elverişli ama istikrarsız olduğunu, tıpkı antik Yunan'da olduğu gibi istikrarsızlığın ve bireyselliğin yakından ilişkili olması gibi olduğunu belirtir.³¹ İstikrarsız ve az sayıdaki entelektüelle bilim de gittikçe denemelere yönelmeye başlamıştı.³²

XV. yüzyıldaki Floransa atölyeleri el emeğiyle teoriyi kaynaştırmıştı. Bazı atölyeler gerçek sanayi laboratuvarları haline gelerek ressamaları, heykeltıraşları, mühendisleri, teknisyenleri ve makine tasarımcılarıyla imalatçıları içlerine aldılar. Çıraklar bir yandan anatomi, optik, geometri ve perspektif eğitimi alırken, diğer yandan renkleri karıştırmayı, taşları kesmeyi, bronz dökümünü, resim ve heykel yapmayı öğreniyorlardı. Okumamış insanın eğitimi, Eukleides ve Arkhimedes'ten yararlanan klasik bilimin kimi kısımlarını içeren çeşitli kaynaklara dayalı, pratik bir eğitimdi. Bilgisi ampiriğe dayanan Leonardo da Vinci (1452-1519) de tam olarak böyle bir ortamda yetişmişti.³³ Bir ressam, mühendis, makine tasarımcısı ve imalatçısı, "okumamış" bir adam ve filozof olan Leonardo, mekanik ve özgür sanatlar, pratik ve teori, el emeği ile entelektüel emek arasındaki geleneksel ayrıma bir köprü olan çok yetenekli insanın modern sembolü haline gelmiştir. Leonardo'nun araştırmaları, şaşırtıcı sezgiler ve

²⁹ Russell, *a.g.e.*, s.38-39.

³⁰ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.167.

³¹ Russell, *a.g.e.*, s.29.

³² Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.169.

³³ Rossi, *a.g.e.*, s.39.

parlak görüşler açısından zengin olmalarına rağmen, asla meraktan yapılan deneyler olmanın ötesine geçmemiştir. Bu nedenle modern bilimin temel özelliği olan sistematik bir karakter kazanamamıştır. Bu dönemin bilim yapısı tıpkı Leonardo'da olduğu gibi sistematik olmayan bir yapıdır. Ancak bilim anlayışı doğaya yöneliktir. Leonardo'nun görünen her şeyi resmetmek gibi bir merakı vardı; kaya, bitki, hayvan, bulut, hava ve su hareketlerini konu alan çizimlerinin çoğu, yaşayan doğayla ilgili bilimsel bilgileri ortaya çıkarmak içindi. O yöntemsel çalışan sistematik bir gözlemciydi ve yaklaşımı gözün zihinden, gerçek dünyayı dikkatle gözlemlemenin bu konudaki kitap ve tezleri okumaktan daha üstün olduğuydu.³⁴

2.2.2.1.Niccolò Machiavelli

İtalyan siyaset teorisyeni Niccolò Machiavelli (1459-1517), ahlâki kaygı ya da mütalaalardan tamamen bağımsız hale oluşturduğu devlet teorisiyle, modern siyaset felsefesinin kurucusu olarak görülür.³⁵ Öncekilerden farklı olarak Machiavelli, olması gerekenle değil olanla ilgilenmiştir. İnsanlarda baskın olan şeyin kendi çıkarları olduğunu, onların kişisel çıkar duygusuyla hareket ettiklerini savunmuştur. Bu durum karşısında yöneticilerin ise, kendilerini ahlâki mütalaalarla sınırlamamaları ve ahlâk kurallarına kayıtsız kalmaları gerektiğini söylemiştir. Devletin istikrarını koruma ve sosyal düzeni tesis etme noktasında, gerekli olduğu takdirde, ahlâk dışı yollara başvurulabileceğini ve bu yolların söz konusu hedef için meşru gösterilebileceğini savunmuştur. Russell, Rönesans'ın önemli teorik filozof yetiştiremediğini ama siyaset felsefesinde oldukça şöhretli birini yetiştirdiğini söyleyerek³⁶ Machiavelli'yi işaret eder. O, İtalya'da kendi ordusu olan ulus bir devletin kurulmasını istemekte ve bunu da güçlü bir prensin yapabileceğini düşünmekteydi. Bu dönemde İtalya'da ulusal merkezi bir devlet kurulamamıştı. İtalya kısa aralıklarla doğup batan, kurulup yıkılan kısa ömürlü prensliklere, krallıklara, şehir devletlerine, cumhuriyetlere bölünmüş haldeydi. Bu küçük devletlerin kurulup-yıkılmasında İtalya'yı istila eden yabancı güçlerinde etkisi vardı. Devletçiklerin yöneticileri ve papalar kendi çıkarları için istilacılarla işbirliği içerisine de girmektedirler. Bu küçük devletçiklerin hiçbirisinin kendi ordusu bulunmuyordu, savunma ya da savaşları kiraladıkları askerlerle yapıyorlardı. Bu kiralık askerler ise, en çok para verenin yanına geçen, savaşı uzatarak daha fazla para kazanan ve barış zamanı yağmacılık yaparak geçinen kişilerdi. Avrupa'nın en zengin ve en gelişmiş kültür merkezi olmasına rağmen İtalya, iç mücadeleler ve savaşların, cinayetlerin ve ihanetlerin

³⁴ Rossi, *a.g.e.*, s.39-42,53.

³⁵ Cevizci, *a.g.e.*, s.283.

³⁶ Russell, *a.g.e.*, s.30.

ülkesiydi. Machiavelli'nin bulunduğu Floransa ise, en ileri ve zengin kültür merkeziydi; sanat, ticaret ve bankacılıkta çok ilerlemişlerdi. Floransa'da yönetim tüccar ve bankerlerden oluşan oligarşinin elindeydi. Soylular kendi aralarında bölünmüşler ve soylular ile halk arasında da ayrı bir mücadele bulunuyordu. Ayrıca halk da, aşağı ve yukarı olarak ikiye bölünmüştü. Floransa böylesine bir kaos içerisindeyken 1434 de zengin bankacı ailelerinden Mediciler iktidarı ele geçirdiler ve 1477'ye kadar rakiplerini baskılayarak tek hakimi oldular.³⁷ Machiavelli böyle bir ortamın etkisi altında yetişmiştir.

Machiavelli siyasette Rönesans zihniyetini -yani Antikçağ zihniyetini- geri getirmek ister, buna göre monarşi, aristokrasi ve halk yönetimi olmak üzere üç yönetim biçimi vardır. Bunların bozulması zorbalık, oligarşi ve demagojiyi doğurur. Aristoteles'te olduğu gibi altı değişik biçimde yönetimler görünür. Machiavelli'ye göre yönetimlerin doğuşu şöyle ortaya çıkmıştır: Başlangıçta yeryüzünde insanlar az ve dağınık yaşıyorlardı, zamanla nüfus arttı ve ilişkiler başladı ve gelişti. Kendilerini daha iyi korumak içinde aralarındaki en güçlü ve cesur olanın himayesine girerek onu başkan yaptılar. İyileri ödüllendirmek, kötülerini de cezalandırmak için de yasalar yaparak adaleti ortaya çıkardılar. Yeni bir başkan seçmek gerektiğinde ise, bu defa en cesur olanı değil fakat en adil, en fazıl olanı seçtiler. Ancak zamanla başkanlık babadan oğla geçer oldu ve oğullar her zaman babaları gibi erdemli olamayacağı için lükse, zevke düşerler, insanlar bunlara kin beslemeğe başlar, kin korkuyu getirir, korku da zorbalığı. Zorbaya karşı toplumun en iyi ve cesurları ayaklanır, halk da onların peşinden giderek zorbayı devirirler ve halk, kurtarıcıları olan bu cesur, iyi kişileri başına geçirir. Bunlar kendi aralarında bir yönetim kurarlar ve başta her şey yolunda gider, yasalara uyarlar, ortak yararı kişisel çıkarlarından üstün tutarlar ve adil davranırlar; bu yönetim aristokrasidir. Fakat iktidar, iktidar oğulların eline geçince işler bozulur, oğullar iyi yönetimi değiştirerek hiçbir şeye saygı göstermezler ve aristokrasi oligarşiye dönüşür. Fakat daha önce belirtilen zorbanın başına gelenler bunların da başına gelecektir. Halk zorbadan intikam almayı vadeden herhangi bir kişiye destek vererek zorbayı devirir. Halk zorba yönetimin tekrar kurulmasından korktuğu için bir kişinin ya da azınlığın yönetimi yerine halk yönetimini kurar. Ancak bir nesil sonra geçmişin kötü örnekleri unutulur ve herkes kendi keyfine göre hareket etmeye başlar, dolayısıyla tekrar kargaşa hakim olur ve tek kişinin yönetimine dönüşür. Machiavelli her ülkenin tarihi boyunca bu döngüyü yaşayacak kadar güçlü olmadığını ve başka bir devletin boyunduruğu altında da girebileceğini vurgular. Her altı yönetimin de sakıncalı yönleri olduğunu ve ilk üçünün sürekli

³⁷ Göze, *a.g.e.*, s.111-112.

olmadığını diğer üçünün de kötü yönetimler olduğunu söyler. Bu nedenle en iyisinin sağlam ve sürekli olacak karma yönetim biçimi olduğunu; prens, toplumun ileri gelenleri ve halkın birlikte birbirlerini denetleyerek bir yönetim oluşturmaları gerektiğinin altını çizer.³⁸ Bunun nasıl olacağını güçler ayrılığına vurgu yaparak, "*anayasada prenslerin, soyluların ve halkın bir rolü olmalıdır; o zaman bu üç güç, karşılıklı olarak birbirlerini denetim altında tutar*"³⁹ şeklinde belirtir.

Machiavelli, yönetim biçimlerinin sosyal yapı ile ilişkisi hakkında Aristoteles gibi düşünmektedir. Monarşi yönetimi eşitsizliğe dayanır, cumhuriyet ise monarşiye nispi eşitliğe dayanır. İçerik değiştiğinde yönetim biçiminin değişeceğini belirtir. Bu sebeple monarşinin sürekliliğini sağlamak için eşitsizliğin korunması, cumhuriyetin sürekliliği içinse eşitliği güçlendirmek gerekir. Bunlarla birlikte sosyal yapı sağlam ve sağlıklı ise, bazı siyasal karışıklıkların zararlı olmayacağını, ancak sosyal yapı bozulmuşsa en mükemmel yasaların dahi etkisiz kalmaya mahkum olduğunu vurgular.⁴⁰ Machiavelli, dinlerin, monarşilerin ya da cumhuriyetlerin kurucularını iyi olarak nitelendirir. Ancak dini ortadan kaldıranları, krallıkları ya da cumhuriyeti yıkanları, erdem ve edebiyat düşmanlarını kötü olarak niteler. Julius Caesar da dahil olmak üzere, tiranlık kuranlar kötüdür; diğer yandan Brutus iyidir. Doğru olduğu için değil ama toplumsal bir çimento olduğundan dinin devlette seçkin bir yeri olması gerektiğini savunur.⁴¹ Thomas Aquinas, devlet Tanrı'ya dayanmalıdır diyordu, Machiavelli ise devlet insana dayanır demektedir. Ona, göre bir ulusa dayanan devlet güçlü olabilirdi ve devlet gücünü Kilise'den değil, ulustan alırdı. Din, töre, hukuk da Kilise'ye değil, devlete bağlıdır. Gerekirse devlet, bütün bunları birer araç olarak kullanabilecekti. Amaç devlettir, araçlar bu amaca yararlı olmak zorundadırlar.⁴² Devleti insana dayandıran Machiavelli, herhangi bir siyasal argümanı Hıristiyan ya da kutsal itap temeline de dayandırmamaktadır. Thomas örneğinde olduğu gibi Ortaçağ düşünürlerinde, papaya ve imparatora ait olan ya da kaynağını onlardan alan bir meşru iktidar düşüncesi vardı. Kuzeyli düşünürlerde J. Locke'a kadar bu meşruluk tartışması devam etmiştir. Ancak Machiavelli'de böyle bir düşünce bulunmuyordu. Ona göre, iktidar özgür rekabette onu elde etme becerisine sahip olanlarıdır. Halk yönetimini tercih etmesi de herhangi bir haklar düşüncesinden değil, halk yönetimlerinin tiranlıklardan daha az zalim, ilkesiz ve daha az tutarsız olduklarına ilişkin gözlemlerinden kaynaklanıyordu.⁴³

³⁸ Göze, *a.g.e.*, s.113-114.

³⁹ Russell, *a.g.e.*, s.37.

⁴⁰ Göze, *a.g.e.*, s.114.

⁴¹ Russell, *a.g.e.*, s.34-35.

⁴² Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.178.

⁴³ Russell, *a.g.e.*, s.39.

Dinin devletin yönetimi altında olması gerektiğine dair düşüncesi de yaşadığı dönemdeki gözlemlerine dayanır. Kendi zamanındaki Kilise'ye iki eleştirisi vardır: Sahip olduğu kötü yönelimiyle dini inancı zayıflatmıştır ve papaların dünyevi iktidarı ve bunu ilham verdiği politika İtalya'nın birleşmesini önlemektedir. Bu sebeplerle Kilise'yi ağır şekilde eleştirir: *"Halk, dinimizin başı olan Roma Kilisesine ne kadar çok yaklaşırsa, o kadar az dindar olur... Yıkımı ve cezasını bulması yakındır... Biz İtalyanlar dinsiz ve kötü olmamızı Roma Kilisesine ve onun rahiplerine borçluymuz; ama ona daha büyük ve yıkımımıza neden olacak bir borcumuz daha var, yani Kilisenin ülkemizi parçalı durumda tutması ve hâlâ tutmaya devam etmesi."*⁴⁴ Machiavelli'ye ahlâk/töre da ancak devlet için vardır, devletten ayrı, bağımsız olarak hiçbir anlam ifade etmez. Çünkü devletin sınırlarının bittiği yerde ahlâk/töre de biter. Böylece burjuva devletin temelleri de atılmaktadır.⁴⁵

Bir prensin nasıl olması gerektiğine dair Machiavelli, *"ben gerçeği aksettireceğim"* vurgusu yaparak: *"Bazıları hiçbir yerde duyulmamış, görülmemiş prenslikleri anlatırlar, fakat olanla olması gereken başka başka şeylerdir. Her yerde her zaman iyi insan olmaya çalışan kişi bu kadar kötünün arasında ölüme mahkumdur, bu nedenle bir Prens her zaman iyi olmamayı öğrenmelidir ve duruma göre hareket etmesini bilmelidir, bunun için de Prens hakkında gerçeği görmek ve anlamak gerekir."* demektedir.⁴⁶ İyi olmayan insanlar arasında iyi kalmak isteyen bir insan er geç ortadan silinir. İnsanlar iyi yaratılışlı olsalardı hükümdarlar da sözlerinde durabilirlerdi. Oysa insanlar kötüdürler, kötülükler iyiliklerle yönetilemez. Machiavelli'in insanı kötü yaratılışlı olarak görmesi muhtemeldir ki Hıristiyanlığın etkisidir. Bu konu onun ve sonrasındaki dönemin tartışmalarından birisidir; insan doğuştan iyi ya da kötü müdür? Prens becerebiliyorsa cömert görünmeli ancak asla cömert olmamalıdır. Machiavelli teorilerini örnekendirerek, papa VI. Aleksandr'ın (1431-1503), insanları aldatarak başarıya ulaştığını, hiç kimse onun kadar hiçbirinin birbirini tutmadığı yeminler etmemiştir, demektedir. Tilkilik insana asıl niyetlerini gizleyebilmek hünerini öğretir ki prensin başarısında gereken de budur.⁴⁷ Bir tilki kadar kurnaz, bir aslan kadar yırtıcı olmalıdır, her zaman iyi olursa prens yok olur. Ayrıca gerektiğinde vefasız da olmalıdır. Bu yüzden Cesare Borgia'yı zekiliğinden ötürü övebiliyorken İtalya'yı dağılmış durumda tuttuğu için yerebiliyor.⁴⁸ Prens dindar olmasa da dindar görünmelidir, tıpkı cömert olmasa da öyleymiş gibi görünmesi gerektiği gibi. Prens

⁴⁴ Russell, a.g.e., s.35.

⁴⁵ Haçerlioğlu, a.g.e., s.179.

⁴⁶ Göze, a.g.e., s.119.

⁴⁷ Haçerlioğlu, a.g.e., s.179.

⁴⁸ Russell, a.g.e., s.36.

hem korkulan hem de sevilen olması gerektiğini ancak bu ikisinin bir arada olmasının zor olduğunu söyleyerek prensin korkulan kimse olmasının tercih edilmesini söyler:

*"İnsanlar genellikle nankördürler, dönektirler, sahtekârdırlar; tehlike karşısında korkarlar, fakat kazanma hırsları da sonsuzdur. Onlara iyilik yaptığınız sürece sizinledirler, karılarını, canlarını, mallarını, çocuklarını size teklif ederler, ama bir tehlike anında hemen sizden yüz çeviriverirler. Onların sözlerine inanan, güvenen ve başka bir önlem almayan prensin ise işi bitiktir, çünkü ruh asaleti ve büyüklüğü ile kazanılan dostluklar belki hak edilmiştir ama, onlara güven olmaz, zamanı gelince, ihtiyaç olunca onlardan hiç bir yarar sağlanamaz."*⁴⁹

İnsanlar sevdikleri kişiyi değil, korktukları kişiyi kırmaktan çekinirler. Bununla birlikte başarılı günahkâr örnekleri, başarılı aziz örneklerinden daha fazladır. Sevgi minnettarlık bağı ile durur, kişisel çıkar karşısında ise bu bağ yok olur. Oysa korku öyle değildir, cezalandırma endişesinden kaynaklanır ve kolay kolay yok olmaz. Ancak prens nefret edilen bir kişi olmaktan da kaçınılmalı ileri gelenleri fazla gücendirmeden halkı memnun etmeye çalışmalıdır. Machiavelli insanların "*haklı üstün gelecektir*" ya da "*kötünün zaferi kısa ömürlüdür*" gibi sloganlara itibar edilmemesi gerektiğini, haklı saydığınız taraf üstün geliyorsa, daha üstün bir güce sahip olduğu içindir, diyerek bilinçlendirir. Onun düşüncesine göre, uygar insanların ilkesiz egoist olması neredeyse kaçınılmazdır.⁵⁰

Machiavelli'in sonraki yıllara siyaset felsefesi olarak büyük etkisi olmuştur ve onun düşünceleri "*makyavelizm*" terimiyle ifade edilmiştir. Kendi döneminde bilinen ve yaşanan şeyleri söylediğinden dolayı ilgi görmemiştir. Onun değeri reform döneminde Kilise'yle girilen mücadelede ilgi uyandırmış ve okunmaya başlamıştır. Katolik Kilisesi'nin büyükleri onun "Prens" kitabı için, şeytan tarafından yazılmıştır demektedirler. Bir taraftan antimakyavelizm akımı gelişmekte diğer yandan mutlak iktidar heveslisi hükümdarlar ve yardımcıları onun kitabına yakın ilgi duymaktaydı. XVIII. yüzyıl Prusya veliahtı Büyük Friedrich (II. Friedrich (1712-1786) 1738 yılında "Anti machiavelli" adında eser yazar, ancak tahta çıktığında kendisi de tıpkı prens gibi davranacaktır. Machiavelli için farklı yorum getirenlerden birisi de J. J. Rousseau olmuştur. Ona göre, Machiavelli prensi yazarken toplumları bu tarz yöneticilere karşı uyarmak istemiş her ne kadar eser yöneticilere nasihat eder gibi görünmüşse de aslında yönetilenleri bu tarz iktidarlara karşı uymayı amaçlamıştır.⁵¹ Rousseau, yorumu fazlasıyla niyet okumadır. Russell, Machiavelli'nin siyasal düşüncesinin eskilerde olduğu gibi bir bakıma

⁴⁹ Göze, a.g.e., s.120.

⁵⁰ Russell, a.g.e., s.40-41.

⁵¹ Göze, a.g.e., s.122-123.

sığı olduğunu söyler. Antikçağ'ın yasa koyucusu hayırlı bir efsaneydi; modern yasa koyucu ise korkutucu bir gerçekliktir. Dünya giderek daha fazla Machiavelli'nin dünyasına benziyor ve onun felsefesini çürütmeyi uman modern insan zorlanıyor.⁵² Çünkü bu onun kurguladığı bir düşünce değil yaşanılardan alınan bir gerçekliktir. Onun düşüncelerinin, XIX. yüzyılda İtalyan birliği kurulduğunda hareketin öncüsü sayılmasında; XX. yüzyılda Mussolini "*Machiavelli bugün dört yüzyıl önce olduğundan çok daha canlıdır*" diyerek onu andığında ve Hitler yenildiğinde ise, "*Machiavelli'ler de bir gün dizginlenebilirmiş*"⁵³ denildiğinde, etkileri yankılanmıştır.

*"İnsanlar akla ne kadar bağlanırsa, mutluluktan o kadar uzaklaşırlar..."*⁵⁴

Desiderius Erasmus

2.2.3.Kuzey Rönesansı

Kuzeyde Rönesans, İtalya'dan sonra başladı ve kısa süre sonra reform hareketi içerisinde eridi. XVI. yüzyılın başında yeni bilginin Fransa, İngiltere ve Almanya'da dinsel tartışmaya bulaşmadan yayıldığı kısa bir dönem oldu. Kuzey Rönesansı birçok yönüyle İtalya'ninkinden farklıydı; anarşik ya da ahlâk dışı değildi, aksine dindarlıkla ve kamusal erdemle bütünleşmişti. Kuzeyde daha çok bilginin standartları Kutsal Kitap ile bütünleştirilmeye çalışıldı. Kuzeydekiler İtalya'dakinden farklı olarak bilginin kişisel gösterisiyle değil bilgiyi olabildiğince yaymayı misyon edindiler. Kuzey Rönesansı'nda etkili olan iki yakın arkadaş Desiderius Erasmus (1465-1536) ve Thomas More (1478-1535)'dur. İki de skolastik felsefeyi küçümsedi, içeriden dini reformu amaçladı ancak Protestan ayrılık geldiğinde ikisi de üzüldü. Onlar, Luther isyanından önce düşüncenin önderleriydiler fakat sonrasında dünya onlar gibi insanlar için tehlikeli hale geldi.⁵⁵

2.2.3.1.Desiderius Erasmus

Desiderius Erasmus (1465-1536), eğitime önem veren ve bu yolla insanın kendisini geliştirebileceğini düşünen birisiydi. Politik alanda ise, bir taraftan evrensel barışın, diğer taraftan mutabakat ve rızaya dayalı bir devlet anlayışının savunucusuydu. Kendisi bilgisel

⁵² Russell, *a.g.e.*, s.42-43.

⁵³ Göze, *a.g.e.*, s.124.

⁵⁴ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.175.

⁵⁵ Russell, *a.g.e.*, s.44-45.

olarak kuşkucudur, ancak vahye dayalı bilgiden ise asla kuşku duymamıştır. Reform hareketinin siyasi olaylarından ziyade manevi ve ahlâki yönüyle ilgilenmiş, dinin samimi yönünü ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu sebeple onun felsefesi *Hıristiyan hümanizmi* olarak betimlenir.⁵⁶ Erasmus, mevcut statükonun dini suiistimal etmesiyle ağır bir şekilde dalga geçer. Rahiplerin "*her ruhun arafta geçireceği süreyi hesaplama*" aracı olan aflar ve endüljanslar⁵⁷, azizlere, hatta bakire Meryem'e tapınma, "*kör tapıcıları, anneyi Oğulun önüne koymayı*" marifet sanmaları. Teologların Üçleme⁵⁸ ve Cisimlenmeyle ilgili tartışmaları, töz-dönüşümü öğretisi, skolastik mezhepler; papalar, kardinaler ve piskoposlar *-hepsiyle acımasızca dalga geçer.* - Manastır tarikatlarına saldırı özellikle şiddetlidir; onların, içlerinde çok az din olan, ama "*kendilerine aşık ve kendi mutluluklarına hayran*" olan "*akli dengesi yerinde olmayan aptallar*" olduğunu ve daha fazlasını ardı ardına sıralar. Daha sonra İsa'nın bunları yapanlara vereceği tepkiyi ekler: "*vay halinize katipler ve Ferisiler... size yalnızca bir ilke bıraktım, birbirinizi sevin dedim, hiç kimse bu görevi sadakatle yerine getirdiğini söylemedi.*" Onların otoritesinin hâlâ devam ediyor olmasını da şöyle açıklar: "*Yine de yeryüzünde bunlardan korkulur; çünkü günah çıkartırken birçok sırra vakıf oluyorlar ve sarhoşken ağızlarından sürekli laf kaçırmıyorlar.*" Bu tarz eleştirilerden Erasmus'un reform hareketini iyi karşıladığı düşünülebilir ki, başlangıçta öyleydi fakat sonrasında tersi oldu.⁵⁹ Luther'in ayaklandığı yıl onu destekleyici satırlar yazdı. Ancak Luther'in şiddeti onu tiksindirdi çünkü O savaştan nefret ediyordu. Sonunda Katolik safta karar kıldı. 1524'te, Luther'in Augustinus'u izleyerek ve abartarak reddettiği özgür iradeyi savunan bir eser yazdı. Luther buna vahşi bir yanıt verdi ve Erasmus'un tepkisi daha da arttı. O tarihten ölümüne kadar da susturularak önemini yitirdi.⁶⁰

Diğer düşünürlerden farklı olarak Erasmus "*Deliliğe Övgü*" adlı eserinde, mutluluğa erişmede akli eleştirerek farklı bir yol gösteriyor; delilik yolu: "*İnsanlar akla ne kadar bağlanırsa, mutluluktan o kadar uzaklaşırlar. Davranışlarını akla göre düzenleyenler, delilerden daha deli olduklarından, insanlıklarını unuttur, Tanrılığa özenirler. Bilim üstüne bilim, sanat üstüne sanat yığarlar. Bütün bunları da doğaya karşı savaşmak için kullanmaya kalkarlar. Ey ulu Tanrılar; kendilerine deli, akılsız, budala, avanak gibi güzel adlar verilen*

⁵⁶ Cevizci, *a.g.e.*, s.159.

⁵⁷ Endüljans, Hıristiyanlık'ta, işlenen günahlardan dolayı dünyada çekilecek cezanın belirli şartlar karşılığında kilise tarafından affedilmesi anlamında kullanılan terim. bkz. Ömer Faruk Harman, "ENDÜLJANS", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1995, XI, s.209-211.

⁵⁸ Teslîs, Milâdî III-IV. yüzyıllar arasında şekillenen ve Hıristiyan akîdesinin temelini oluşturan üçlü ilâhlık anlayışı. bkz. Salime Leyla Gürkan, "ENDÜLJANS", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2011, XXXX, s.549-552.

⁵⁹ Russell, *a.g.e.*, s.48-50.

⁶⁰ Russell, *a.g.e.*, s.53.

*kişilerden daha mutlu kişiler var mıdır yeryüzünde?...⁶¹ İleride Rousseau'nun da savunacağı gibi mutluluğun bilgisizlikte olduğunu ifade etmiştir. Bir hümanist olarak Erasmus, insana insan olarak bakmanın ve bütün insanlığı bir aile olarak görmenin insanlığın iç barışı için gerekli düşünsel önkoşul olduğunu belirtir. Buna sahip olanların ancak sürekli barıştan söz edebileceğini vurgular. O dönemin barışması gereken tarafları Doğu-Batı/Hıristiyan-Müslümanlardır. Erasmus, Hıristiyan toplumlar içerisinde Müslümanlar aleyhinde önyargılar yayarak savaş çıkırtkanlığı yapanları eleştirir ve Hıristiyanlara şu çağrıda bulunur: "*Kendisine Hıristiyanım diyen herkese çağırıyorum! Onlara, dürüstlüklerini ortaya koyacaklarından ve tutarlılıklarını muhafaza edeceklerinden, savaşı ortadan kaldırmak ve edebi ve evrensel barışı tesis etmek için bir yürek ve bir ruh olarak birleşmelerini ısrarla tavsiye ediyorum. Burada ve şimdi, çokluğunun, halkın kitlesinin birliğinin, birkaçın ve güçlüünün despotizmine karşı ne kadar etkili olunabileceğini dünyaya gösterin.*"⁶² Erasmus, düşünceleriyle İngiliz Hümanizminin canlanmasında da etkili olmuştu.*

2.2.3.2. Thomas More

Thomas More (1478-1535), din ve inanç özgürlüğünün yılmaz bir savunucusu olan hümanist ama aynı zaman da koyu bir dindardı.⁶³ More, dini hoşgörü konusunda kendinden sonrakileri hayli etkilemiştir. Dinsel hoşgörü, Ortaçağ'ın hoşgörüsüzlüğünden sıyrılan Avrupa'nın ilk kez karşılaştığı yepyeni bir düşüncedydi. Ütopyasında mutluluk alanında iki yenilik olan dini hoşgörüyle birlikte özel mülkiyetin kaldırılmasını da öngörüyordu.⁶⁴ Bu dini hoşgörü düşüncesi Aydınlanmacılık Hareketi'nin ortaya çıkışında da etkili olmuştur. İngiltere'de aydınlanmayı müjdeleyen Haşmetli Devrim'le (Glorius Revolution, 1688) beraber Protestanlar mutlak bir hakimiyet sağlamışlardı. Fakat aydınlanmadan önceki iki asır Katoliklerin, Protestanlara; Protestanların, Katolıklere ve Protestanların *heretik* (münafık, kafir) olarak kabul ettikleri küçük Protestan gruplara dini açıdan oldukça baskıcı ve müsamahasız davranışları vardı. Dini hoşgörü oldukça kanlı bir mirasın çıktısı olarak Aydınlanmacılık Hareketi'yle birlikte, politik bir gerçekliğe dönüşmüş ve bir müntesibinin başka bir müntesibinin varlığına zımni ve zorunlu olarak kabul ettiği sürece girilmiştir.⁶⁵ Asıl gelişmeler

⁶¹ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.175.

⁶² Doğan Göçmen, "Aydınlanmacılığın Tarihsel Anlamı ve Güncel Mirası Üzerine", https://www.academia.edu/5215849/Ayd%C4%B1nlanmac%C4%B1%C4%B1%C4%B1%C4%B1n_Tarihsel_Anlam%C4%B1_ve_G%C3%BCncel_Miras%C4%B1_%C3%9Czerine, (erişim. 06.06.2018-13:50), s.11.

⁶³ Russell, *a.g.e.*, s.55.

⁶⁴ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.181-182.

⁶⁵ Ahmet Erhan Şekerci, "Avrupa'da Aydınlanma ve Dini Tolerans Algısının Düşünsel Temelleri", *21. Yüzyılda Din ve Uluslararası İlişkilerdeki Dönüşüm*, ed. Filiz Çoban Oran, Ankara 2017, s.151-152.

de bu hoşgörü ortamı sağlandıktan sonra başlamıştı. More'un dini hoşgörü düşüncesine sahip olmasında kral VIII. Henry'nin (1491-1547) Katolik Kilisesi'nden ayrılıp, başına geçtiği Anglikan Kilisesi'ni kurmasının, papalığın siyasal iktidar üzerindeki baskılarına ve üstünlük iddialarına da, İngiltere'de son vermesi etkili olmuştur.⁶⁶

More'un ütopyacılık⁶⁷ tarihinde önemli bir yeri vardır. Ütopyacılık teriminin taşıdığı anlam gibi More, yaşadığı dönemde İngiltere'deki düzene alternatif bir düzeni anlatmakla, o dönem İngiltere'nin nasıl bir durumda olduğunu da belirterek yönetimi eleştirmiştir.⁶⁸ Komünizmle, kadın erkek eşitliğiyle karakterize olan, herkese iyi bir eğitimin verildiği, seçkinler tarafından yönetilen ideal bir toplum tasarlamıştır.⁶⁹ Onun ütopyasında Platon'un Devlet'inde olduğu gibi, her şey ortaktır. Çünkü, özel mülkiyetin olduğu yerde kamu yararı gelişemez ve komünizm olmadan eşitlik olamazdı.⁷⁰ Platon'da olduğu gibi onda da esirler, toplumun temelidir. Onlarsız olamaz, çünkü angarya işleri her zaman onlar yapacaktır. More, esirler konusunda hümanizme başını çevirmiş ve mutluluk hakkının esirler için değil özgür İngilizler için olduğunu vurgulamıştır. Ütopyasında esirler dışında herhangi bir sınıf ayrılığı yoktur, herkes eşittir. Platon'da özel mülkiyet sadece yöneticiler için yasakken More'de bütün herkes için yasaktır. Gerekçesi ise komünizmde olduğu gibi: *"özel mülkiyet bütün kötülüklerin, hırsızlıkların, öldürmelerin kaynağıdır; özel mülkiyetten kurtulan toplum, mutlu toplumdur"*.⁷¹ *"Malın mülkün kişisel bir hak olduğu, her şeyin parayla ölçüldüğü bir yerde toplumsal adalet ve rahatlık hiçbir zaman gerçekleşmez."* Bunun için, *"mülk sahipliğini ortadan kaldırmak, ülkenin zenginliğini eşitçe, doğrulukla dağıtabilmek insanları mutluluğa kavuşturmanın biricik yoludur"*. *"İnsanları mutluluğa ulaştırmanın tek yolu eşitlik ilkesini uygulamaktır. Oysa mülkün tek elde ve mutlak olduğu bir devlette eşitlik bulunamaz. Çünkü orada herkes türlü yollarla kazanabildiği kadar kazanmakta haklı görür kendini ve ulusun zenginliği önünde sonunda başkalarının yoksulluğuna göz yumacak bir azınlığın eline geçer."*⁷² More'un bu korkusu ilerleyen yüzyıllarda kapitalizm ile birlikte gerçekleşecekti. Onun ütopyası bir adada gerçekleşmektedir, tıpkı İngiltere'nin bir ada olması gibi. Ve bu düzenin İngiltere'de gerçekleşmesine dair: *"... ama şunu da saklamayacağım ki, Utopia devletinin birçok*

⁶⁶ Göze, *a.g.e.*, s.125.

⁶⁷ Ütopyacılık: Yürürlükteki düzene radikal bir alternatif oluşturan ideal bir düzen arayışı içinde olma yaklaşımı. bkz. Cevizci, *a.g.e.*, s.436.

⁶⁸ XV. ve XVI. yüzyıl İngiltere'nin siyasal, ekonomik sorunları için bkz. Göze, *a.g.e.*, s.126-127.

⁶⁹ Cevizci, *a.g.e.*, s.308.

⁷⁰ Russell, *a.g.e.*, s.55.

⁷¹ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.181-182.

⁷² Göze, *a.g.e.*, s.129.

özelliklerini şehirlerimizde görmeyi isterdim. Bir umuttan çok bir dilektir bu"⁷³ temennisini dile getirir. Russell'ın, Moru'un Ütopya'sına eleştiri getirirken vurguladığı şey: "...diğer birçok ütopyada olduğu gibi, yaşamın katlanılmaz ölçüde donuk olacağı kabul edilmelidir. Mutluluk için çeşitlilik elzemdir ve bu, Ütopya'da pek yoktur. Bu hayali sistemlerde olduğu kadar gerçek bütün planlı toplumsal sistemlerin kusurudur."⁷⁴

"İtalyanlaşmış bir İngiliz, cisimleşmiş bir şeytandır."⁷⁵
İngiliz Özdeyişi

2.3.Reform

Yeniden biçimlenmiş veya yeni nizam anlamına gelen Reform⁷⁶, Rönesans'ın içerisinde yer alan dinsel bir akımdır. Alman papaz Martin Luther'in (1483-1576), 1517 yılında Württemberg Kilise'sinin kapısına astığı, Katolik Kilisesi'ne karşı protestosundan dolayı *Protestanlık* adını alan bu akım, gerçekte ise genel düşünceyi dile getiriyordu. Katolik Kilisesi, Rönesans'ın getirdiği yeniden doğuş düşüncesine uymayacak kadar donmuş ve bozulmuştu. Hıristiyanlığın özüne dönülerek, skolastik eklentilerden kurtulmasını sağlamak hemen hemen tüm Hıristiyanların dileği idi. Fransa'da Jean Calvin (1509-1564) ve İsviçre'de Huldrych Zwingli'nin (1484-1531) geliştirdiği Protestanlık daha sonra Calvinizm olarak İngiltere'ye girmiş Anglikanizm'i doğurmuştu.⁷⁷ Hıristiyanlıktaki bu ayrışmalar Avrupa'yı uzun yıllar sürecek olan bir karmaşaya, siyasi çekişmelere ve din savaşlarına sürükleyecekti. Fransa ve İtalya'nın başını çektiği Katolikler; İngiltere ve Almanya'nın başını çektiği Protestanlar yaşanan çatışmalar ve savaşlar, nihayetinde 1648'de Westphalia Barışı'yla son buldu ve bu çatışmalar sonrası ortaya çıkan şey ise, aralarında bir barışın mutlak olarak gerekli olduğuydu.⁷⁸ Her iki tarafın da kabul etmek zorunda olduğu şey, inancın tek başına temsil edilmesi artık tek bir Kilise otoritesinde olamayacağıydı. Dolayısıyla dini hoşgörü ortamı mecburiyeti kendisini göstermiş oldu. Bu dini hoşgörü ortamı XVIII. ve XIX. yüzyılda gelişerek liberalizm hareketine de kaynaklık etti. Anlaşılabileceği gibi Reform hem siyasi hem de teolojikti: Papanın otoritesi reddedildi ve göklerin egemenliğini temsil ettiği otoritesinden dolayı aldığı haraca son verildi. Reformun gerçekleşmesinde İtalyanlar'a karşı duyulan ahlâki öfke fazlasıyla etkiliydi, fakat

⁷³ Göze, *a.g.e.*, s.133.

⁷⁴ Russell, *a.g.e.*, s.61.

⁷⁵ Russell, *a.g.e.*, s.63.

⁷⁶ Reformizm, politik değişimin, toplumsal gelişme, kalkınma ya da ilerlemenin, devrimler yoluyla değil de reformlar yoluyla gerçekleştirilmesi gerektiğini savunan anlayış. bkz. Cevizci, *a.g.e.*, s.371.

⁷⁷ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.169.

⁷⁸ Ahmet Erhan Şekerci, *Aydınlanma ve Din*, İstanbul 2015, s.20-21.

kötü olan bir yanı da bu öfkenin İtalya'nın uygarlık için yaptığı entelektüel birikimin de reddi olmasıydı.⁷⁹ Ancak hümanist Erasmus gibi başlangıcında Reform'a destek verenler Rönesans'ın getirileriyle dinsel düşüncenin otoritesini kırabilmişlerdi. Erasmus, dini inançların basitleştirilmesini ileri sürerken, sadece insanın ilahi iradeyi aracısız olarak kavrayabileceğine duyduğu güveni ifade ederek, Ortaçağ'ın dini yapı ve kurumlarının dünyevi işlevleri hakkında çağdaşlarından farklı eleştirel bir görüşü de dile getirmişti. Evrenin ve onun parçası olan insanın tabi olduğu genel yasaları araştıran Rönesans insanı, Reformla birlikte geçmişi ve var olan kapsayıcı ideolojileri dönüştürmeyi başarmıştı. Rönesans ile başlayan bireysellik, artık Reformla da teolojik alana girmeye başlamıştı. Hatırlanacak olursa hümanistlerin Ortaçağ'ı karanlık olarak nitelendirmelerinin sebeplerinden en önemlisi de, bireyselliği ve akli baskılıyordığı iddiasıydı.⁸⁰ Reformun getirdiği bireysellik, Protestanlarda papaya olduğu kadar krala da boyun eğmeyi isteksiz hale getirmişti.⁸¹

Reformla birlikte kaldırılan ritüeller, papayla olan mücadelede yararlı oldukları halde, Katolik Kilise'sinin hâkim olduğu ülkelerde güçlü olduğu kadar, Protestan Kilise'lerinin hâkim olduğu ülkelerde güçlü olmasını engellemişti. Bu iki Kilise'nin din adamları aynı derecede bağınazdı, fakat kaldırılan dini ritüellerden dolayı Protestanlar diğerleri kadar güçlü değildi ve bu sebeple daha az zararlı oldular. Luther, bilimsel gelişmeler karşısında Katolik din adamlarından farklı tepkiler vermiyordu. Copernicus'un teorisini öğrendiğinde dehşete düştü ve: "...Akıllı görünmek isteyen herkes, elbette bütün sistemlerin en iyisi olan yeni bir sistem icat etmelidir. Bu ahmak, bütün astronomi bilimini tersine çevirmek istiyor..." şeklinde tepkisini gösterdi. Calvin ise: "*Copernicus'un otoritesini, Kutsal Ruhun otoritesinin üstünde tutmaya kim cüret eder?*" diyerek sesini yükseltti. Bağınazlık konusunda belirtildiği gibi bir fark yoktu buna rağmen Protestan ülkelerde bilim gelişmişti, sebebi güçsüz olmalarıyla birlikte bu bölünmeler ulusal kiliseler yarattı ve onlar da laik yönetimleri kontrol edebilecek güçte olamadılar.⁸² Bunlarla birlikte din savaşları insanlarda bir tiksinti oluşturdu ve yetenekli insanların dikkati giderek laik eğitime, özellikle matematiğe ve bilime yöneldi. Luther dönemi felsefi olarak çorak olmasına rağmen sonrasında büyük bir kırılma yaşanması bu eğitim temelinden kaynaklıydı. Bu konuda en etkili olan ise İñigo López de Loyola'nın (1491-1556) Cizvit Tarikatı'nı oluşturmasıydı. Loyola bir askerdi ve tarikatını da ona göre disiplinli bir şekilde kurdu. Teolojileri Protestanlarıninkinin tersiydi; Augustinus'un öğretilerini reddettiler, özgür iradeye

⁷⁹ Russell, *a.g.e.*, s.63,65.

⁸⁰ İrem, *a.g.m.*, s.137-138.

⁸¹ Russell, *a.g.e.*, s.64.

⁸² Russell, *a.g.e.*, s.64,72-73.

inanarak kaderi de reddettiler. Onlara göre kurtuluş sadece imanla değil, hem imanla hem de amelleydi. Teoloji işin içine girmediğinde verdikleri eğitim dönemim en iyisiydi; Descartes onların eğitiminin bir ürünüydü.⁸³

İnsanlar arası eşitsizliğin tanrısal bir düzenin gereği olduğunu söyleyen Luther'in düşüncelerinin benimsenmesi, mevcut düzenin her bakımdan bu düşünceyle uygun olmasından kaynaklıydı. Onun hazırladığı İncil metni yeni temel kitap olarak dokunulmazlık ve yorumlanamazlık kazandı. Başlangıçta kilisesiz ve papazsız bir din anlayışı düşünülürken Katolik Kilisesi'nin yolundan gidilerek ayıklanan Aristotelesçilik geri getirildi. Luther'in, önceden *şeytanın yatağı* dediği akıl, yeniden tahtına oturmuştu fakat akıl ile Kutsal Kitap çatışırsa kitabın dediği olacaktı. Yeni ekonomik ilişkilerin meydana getirdiği Avrupa insanı artık dinsel insan olmaktan çıkarılarak birey olarak insan olmaya başladı.⁸⁴ Şu da belirtilmelidir ki, kıta Avrupa'sında Luther, Calvin ve Zwingli'nin öncülüğünü yaptıkları değişimlerin farklı bir versiyonu çok önceleri İngiltere'de John Wycliffe (1330-1384) tarafından başlatılmıştı. Wycliffe'in öncülüğünde İncil'in İngilizceye tercümesi 1382'de yapıldı. VIII. Henry'nin XVI. yüzyılın başında İngiltere'de oluşturduğu güçlü monarşi, dini ve sosyal açıdan kıta Avrupa'sından çok daha önce ve önemli reformları gerçekleştirmişti.⁸⁵ Reformcuların amacı, insanı birey olarak inançlı hale getirmektir. Hıristiyanların vicdan ve düşüncelerini papaların dogmatik boyunduruğundan kurtarmak ve bunu yaparken de resmi din anlayışına itaat sorununu gündeme getirmektir. Baskı gören dini azınlıklar, haklarının ve inanç özgürlüklerinin tanınmasını ve devletin inanç ve düşünce konusuna karışmamasını istiyorlardı. Bireyin Tanrı'nın sözlerini yorumlayabileceği kabul edildiğinde siyasal alandaki özgürlükleri de beraberinde gelecekti. Bu tarz düşünceler karşısında reformculardan Luther ve Calvin ise, otoriter ve totaliter görüşlere sahip olarak, ister iyi olsun isterse zorba olsun tüm yönetimlere mutlak itaat edilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Bu düşüncenin temel kaygısı reformların ancak güçlü siyasal iktidarların desteğiyle yapılabileceğiydi. Luther ve Calvin'in bu düşünceleri "*iradi kölelik*"⁸⁶ti. Fakat reform hareketi bu reformcularla sınırlı kalmadığı için zorba yönetimlere karşı direnme düşünceleri devam edecekti. Bu konuda Katolik ve Protestan yazarlar birleşmişlerdi. Tezlerini meşrulaştırdıkları şey ise, doğal hukuk doktriniydi. Buna göre emretme gücünün kökü Tanrı'dadır, fakat yeryüzünde iktidarın sahibi toplumdur ve toplum bu

⁸³ Russell, *a.g.e.*, s.65-66.

⁸⁴ Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.169-170.

⁸⁵ Şekerci, *a.g.e.*, s.28.

⁸⁶ Etienne de La Boétie'ye (1530-1563) göre, iradi kölelik, tüm bir toplumun, bir zorbanın zulmüne ses çıkartmadan kabul ettiği, anlaşılması zor, ama sıkça rastlanan bir durumdur. Bir toplum neden gönül rızasıyla zulme boyun eğer? sorusunun cevabı için, bkz. Göze, *a.g.e.*, s.137-139.

gücü kullanma yetkisini bir sözleşmeyle krala verir, denilmekteydi. Böylece birçok filozofun üzerinde durma gereği duyduğu temeli doğal durum olan toplumsal sözleşme teorileri ortaya çıkarılmıştı. Ortaçağ'da Hıristiyan birinin iki otorite karşısında bölünüyor olması artık ortadan kalkmıştı. Çünkü Luther, "*Ben Papanın elinden kılıcını alıyorum, yoksa hükümdarın elinden değil*" diyerek, iki kılıç düşüncesini yok ediyor ve tek kılıca indiriyordu.⁸⁷ Yaşanan bu gelişmeler feodaliteyi bertaraf eden ve Fransız monarşinin temel yapısını oluşturan, Jean Bodin'in (1530-1596) egemen-merkezi-ulusal devlet kuramını⁸⁸ da beraberinde getirmişti.

*"İnsanları kurnazlık ve hainlikten uzak, nazik, sevgi dolu ve sadık bulduk.
Sanki Altın Çağ'da yaşanıldığı gibi yaşıyorlardı."⁸⁹*
Walter Raleigh

2.4.Yeni Dünya ve Yeni Problemler

Avrupalılar Yeni Dünya'yı keşfettikçe daha önceden farkında olmadıkları birçok şeyin farkına varıyorlardı. Yeni olan birçok şey beraberinde yeni problemler de getirmekteydi. Yapılan deniz aşırı yolculuklar Antikçağ'ın üstünlüğünü tehdit ediyordu. Basit denizciler, Yunanlı filozofların ve Kilise Babaları'nın tropikal bölgelerde yaşanmasının imkânsızlığı, okyanuslarda seyretmenin ve Cebelitarık'taki kayalıkların geçilmesinin olanaksızlığı konusunda söylediklerinin tam tersini görme olanağı bulmuşlardı. Yeni Dünya'da daha önce Yunanlılar'ın, Latinler'in ya da bu dünyanın insanının görmediği bitkiler ve hayvanlar vardı. Yeni Dünya'nın erkek ve kadınlarını, onların adetlerini detaylı olarak anlatan kitaplar yayımlandı. Kitabı Mukaddes'teki öykülerle, Yahudi-Hıristiyan dünyanın merkezinden uzak olan bu insanların yaşadığı gerçeğinin nasıl bağdaştırılacağı; Amerika'daki yerli halkın bir zamanlar medeni olan ırklarının barbarlara dönüşmüş torunları mı olduğu; dünyanın farklı yerlerinde yaşayanların farklı ırk ve halkların farklı kökenlere mi sahip olduğu; tüm insanların doğrudan Adem'in torunu olduğunun nasıl açıklanacağı; büyük tufanın nasıl gerçekleştiği vb. birçok soru sorulmaya başlandı.⁹⁰ Yeni Dünya ile gelen sorular Kitabı Mukaddes'in cevaplandırmakta zorlandığı sorular oldu. Başka yaşam biçimlerinin tarih sahnesine henüz çıkmamış olsalar da var oldukları anlaşıldı.⁹¹ Tartışmalardan birisi de canlıların tek atadan mı

⁸⁷ Göze, *a.g.e.*, s.135-136.

⁸⁸ Jehan Bodin'in, Egemen-Merkezi-Ulusal Devlet kuramı için bkz. Göze, *a.g.e.*, s.139-142.

⁸⁹ İsmail Kılıçoğlu, "Aydınlanma'nın Felsefi Temellerinin Tartışması II", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sy.5, Bahar 2015, s.343.

⁹⁰ Rossi, *a.g.e.*, s.63-64.

⁹¹ Çotuksöken, *a.g.s.*, s.192.

yoksa farklı atalardan mı çoğaldıklarıydı. Giordano Bruno, Yeni Dünyada insan ve hayvanların bulunmasının bir sorun olmadığını ve her toprağın kendisine özgü canlılar ürettiğini gösterdiğini düşünüyordu. Amerika'daki halkın Adem'den türediğini varsaymanın doğru olmadığını öne sürdü ve *"hatta, tüm dünyada yaşayan kurtların, aslanların ve öküzlerin atası tek bir kurt, aslan ya da öküz bulunmaz, farklı topraklar kendi türlerini üretir"* diye vurguladı.⁹² Avrupalılar başka bir şeyin daha farkına varmışlardı; bir yazar Kızılderililer hakkında şunları yazıyordu: *"İnsanları kurnazlık ve hainlikten uzak, nazik, sevgi dolu ve sadık bulduk. Sanki Altın Çağ'da yaşanıldığı gibi yaşıyorlardı."* Onlar için doğal bir dinin ışığında ahlâki bir hayat süren *"soylu vahşi"* kavramı ileri sürüldü. İlk günah sanki onlara bulaşmamış gibiydi. Bu dinlerin klasik mitoloji ve Yahudi-Hıristiyan geleneğinin eski mesellerine olan tuhaf benzerliği, Avrupalıların zihnindeki dinin tek ve tanrısal niteliği konusundaki algıda şüphe uyandırmıştı. Bu durum ilerleyen dönemlerde Descartes gibi düşünürlerin, hakikati bulmada insan aklının dini desteğe ihtiyacı olmadığı görüşünü bildirmesine neden olacaktı.⁹³

Avrupa Rönesans'ı yaşarken Yeni Dünya yerlilerine bu Rönesans'ın pek faydası dokunmamıştı. Özellikle İspanyol işgalciler yerlilere ne Platon'u ne Aristoteles'i ne Yunancayı ne de Latinceyi daha ilginç ise, İncil'i dahi öğretecek zaman bulamadılar. Çok kısa sürede üç uygarlık ve yüzlerce kabile yok edildi. Avrupa Ortaçağ'dan çıkmış Rönesans'ın nimetlerinden faydalanırken Yeni Dünya'ya Ortaçağ'ı yaşatıyordu. Bu durumun farkında olan ve bundan rahatsızlık duyan çok az sayıda entelektüel bu çelişik duruma karşıydı.⁹⁴ Bazıları yeni dünya halklarının insani niteliğe sahip olmadıklarını savunacaktı: *"Onlar, devler, cüceler ve periler gibi ruhları dışında tıpkı insana benzerler. Kralları olan arılar ve liderleri olan yaban ördekleri gibi, insanların yasalarıyla yaşamaz kendi kalıtsal doğalarını izlerler."* Bazıları ise, onları her türden menfur rezaleti yapabilecek olan bir alt tür olarak tasvir ediyordu. Bu Avrupalılar gibi düşünmeyen Michel de Montaigne (1533-1592), *"Avrupalı olmayan halkları yargılamak Avrupalıların ya da Hıristiyanların bakış açısını benimsemek ne mümkün ne de adildir. İnsanlık kendisini sonsuz bir çeşitlilik içinde gösterir ve her bir topluluk diğerinin medeni olmadığı iddiasında bulunur."* diyerek konuya gerçekçi yaklaşmıştır.⁹⁵ Bu tartışmalar Avrupalıların temel bir sorunla yüzleşmesini sağladı. *-Yerlileri insan türüne koşulsuz olarak dahil etmek mümkün müydü?-* Eğer insan değilse ne kültürleri ne dilleri ne de ne yiyip içtikleri önemli değildi. Fakat insanlarsa, XV. yüzyılın sonunda Avrupalılar için en azından düşünce düzeyinde

⁹² Rossi, a.g.e., s.65.

⁹³ Kılıoğlu, a.g.m., s.343.

⁹⁴ Albayrak-Deveci, a.g.m., s.255.

⁹⁵ Rossi, a.g.e., s.65.

savunulan değerler onlara da atfedilmeliydi. Bu kriz süreci insan hakları tasarımı için uygun bir düşünsel zemini ortaya çıkartmıştı. Bu dönemde yerliler işgal altındayken onlar için Francisco de Vitoria (1492-1546), hukuk kuramı oluşturmaya çalışmıştı. Tabii insan haklarına gidilecek yol sonraki yüzyıllarda ortaya çıkacaktı.⁹⁶

⁹⁶ Albayrak-Deveci, *a.g.m.*, s.256.

KAYNAKÇA

- Akay, Ali, "Aydınlanma Üzerine: Eski ve Yeni Etkiler", *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.145-151.
- Aktay, Yasin, "Modernizmin Aydınlanma Vehmi", *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.103-112.
- Albayrak, Aydın - Deveci, Cem, "Ortaçağ Sonunda Evrensel Hukuk Arayışı ve İnsan Hakları: Vitoria'nın Siyaset Kuramı", *Doğu Batı-Ortaçağ Aydınlığı Özel Sayısı*, sy.33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Ankara 2014, s.253-281.
- Anderson, Perry, "Modernlik ve Devrim", çev.Ali Türker Erdağı, *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.121-130.
- Anlı, Ömer Faik, "Hümanizm, Aydınlanma, Epistemoloji İlişkisi Antropo-epistemolojinin Olanacağı", *Bilim ve Ütopya*, sy.263, Mayıs 2016, Ankara 2016, s.21-24.
- Burke, Edmund, "Muhafazakârlık, Aydınlanma ve Siyaset", çev.Fatih Duman, *Muhafazakâr Düşünce*, sy.1, Yaz 2004, Ankara 2004, s.31-53.
- Casanova, José, *Modern Dünya'da Kamusal Dinler*, çev.Mehmet Murat Şahin, Sakarya 2014.
- Cassirer, Ernst, "Aydınlanma Çağının Düşünme Biçimi", çev.Doğan Özlem, *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.37-49.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara 2017.
- Çiğdem, Ahmet, "'Şimdi" Sorulan Bir Soru Olarak Aydınlanma Nedir?", *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.91-94.
- Çotuksöken, Betül, "Betül Çotuksöken'le Ortaçağ Üstüne" (söyleşi:Özer Sayan), *Doğu Batı-Ortaçağ Aydınlığı Özel Sayısı*, sy.33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Ankara 2014, s.175-198.
- Çotuksöken, Betül, "Düşünme ve Dil Bağlamında Aydınlanmacı Özne", *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.141-144.
- Çüçen, Abdülkadir, "Kötülük Problemi", *Doğu Batı-Ortaçağ Aydınlığı Özel Sayısı*, sy.33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Ankara 2014, s.113-132.
- Dellaloğlu, Besim, "Aydınlanma, Modernite, Post-Modernite ve Sonrası", *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.85-89.
- Demirci, Kürşat, "ENGİZİSYON", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1995, XI, s.238-241.
- Denby, David, "Aydınlanmanın Krizi, Modernizmin Krizi Mi?", çev.Lerzan Caner Taşçier, *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.95-101.
- Dickens, Charles, *İki Şehrin Hikayesi*, çev.Esen Rüzgar, Ankara 2012.

- Engineri, Melisa, "Aydınlanma Çağı ve Felsefesi", (Araştırma, Mersin Üniversitesi, 2008), s.1-15.
- Erdemli, Atillâ, "Aydınlanma Filozofu Olarak Descartes", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, sy: 27, 1990, s.99-113.
- Foucault, Michel, "Aydınlanma Nedir?", çev.Eda Özgül-Özlem Oğuzhan, *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.69-76.
- Foucault, Michel, "Doğruyu Söyleme Sanatı", çev.Eda Özgül-Özlem Oğuzhan, *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.77-80.
- Fromm, Ercih, İtaatsizlik Üzerine, çev.Nurdan Soysal, İstanbul 2016.
- Göka, Erol, "'Güç İlişkileri" Açısından Aydınlanma", *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.113-119.
- Göçmen, Doğan, "Aydınlanmacılığın Tarihsel Anlamı ve Güncel Mirası Üzerine", https://www.academia.edu/5215849/Ayd%C4%B1nlanmac%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1n_Tarihsel_Anlam%C4%B1_ve_G%C3%BCncel_Miras%C4%B1_%C3%9Czerine, (erişim. 06.06.2018-13:50), s.1-14.
- Gürkan, Salime Leyla, "ENDÜLJANS", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2011, XXXX, s.549-552.
- Güvenç, Sıla Şenlen, "Letters Written By A Turkish Spy Eserinde Aydınlanma: Kartezyen Felsefesi", *Dörtöge-Felsefe ve Bilim Yazıları*, sy.2, Bahar 2012, s.201-210.
- Göze, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul 2016.
- Habermas, Jürgen, "Şimdinin Kalbinde Amaç Yüklenmek: Foucault'un Kant'ın "Aydınlanma Nedir?" Metni Hakkındaki Konferansı Üzerine", çev.Eda Özgül-Özlem Oğuzhan, *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.81-83.
- Hançerlioğlu, Orhan, "Bilgicilik Akımı", *Felsefe Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul 1993, s.168.
- Hançerlioğlu, Orhan, "Dekartçılık", *Felsefe Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul 1993, s.285-286.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Düşünce Tarihi*, İstanbul 2017.
- Hançerlioğlu, Orhan, "Humanizm", *Felsefe Ansiklopedisi*, c. II, İstanbul 1993, s.341.
- Hume, David, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. çev.Aziz Yardımlı, İstanbul 1997.
- Harman, Ömer Faruk, " ENDÜLJANS", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1995, XI, s.209-211.
- İrem, Nazım, "Karanlık/Aydınlık Anlatısı Olarak Ortaçağ ve Eski/Yeni Tarih Yazımı", *Doğu Batı-Ortaçağ Aydınlığı Özel Sayısı*, sy.33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Ankara 2014, s.133-155.

- İşler, Ertuğrul, "Voltaire ve Rousseau Etrafında Aydınlanma Çağı Fransız Yazını'na Bir Bakış", *PAÜ. Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy.5, 1999, s.48-53.
- Kaçar, Turhan, "Ortaçağ'ın Dinsel Fermantasyonu", *Doğu Batı-Ortaçağ Aydınlığı Özel Sayısı*, sy.33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Ankara 2014, s.97-111.
- Kant, Immanuel, "Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt", çev.Nejat Bozkurt, *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.17-21.
- Karlığa, Bekir, "Doğu-Batı Düşüncelerinde On Üçüncü Yüzyıl Dönüşümü", *Doğu Batı-Ortaçağ Aydınlığı Özel Sayısı*, sy.33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Ankara 2014, s.159-172.
- Kayapınar, Mehmet Akif, "Aydınlanma Zihniyeti'nin Ötesi: Antropokozmik Bir Bakış Açısı", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, c. XII, sy.22, Ocak 2007, s.27-38.
- Kayhan, Aslı, "Aydınlanma ve Jean-Jacques Rousseau", *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.57-68.
- Kılıçbay, Mehmet Ali, "Ortaçağ'ın Orta Malı Olmadığına Dair", *Doğu Batı-Ortaçağ Aydınlığı Özel Sayısı*, sy.33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Ankara 2014, s.69-79.
- Kıllıoğlu, İsmail, "Aydınlanma'nın Felsefi Temellerinin Tartışması II", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sy.5, Bahar 2015, s.333-359.
- Kömeçoğlu, Uğur, "Eleştirel Kant'ı Eleştirememek", *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.135-139.
- Le Goff, Jacques, "Ortaçağ'da Batı Avrupa", çev.Nilüfer Uluç, *Doğu Batı-Ortaçağ Aydınlığı Özel Sayısı*, sy.33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Ankara 2014, s.39-68.
- Mendelssohn, Moses, "Aydınlanma Nedir? Sorusu Üzerine", çev.Ali İrgat, *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.13-15.
- Özcan, Zeki, "Ortaçağ'da Birey ve Bireyleşme", *Doğu Batı-Ortaçağ Aydınlığı Özel Sayısı*, sy.33, Ağustos-Eylül-Ekim 2005, Ankara 2014, s.11-37.
- Öz, Mustafa, "RÂFİZİLER", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2007, XXXIII, s.396-397.
- Rossi, Paolo, *Modern Bilimin Doğuşu*, çev.Neşenur Domaniç, İstanbul 2009.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, çev.Vedat Günyol, İstanbul 2016.
- Russell, Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi*, çev.Ahmet Fethi, İstanbul 2017.
- Saygın, Alkım, "Kant'ın Aydınlanma Görüşü ve Foucault'nun Eleştirileri Üzerine", https://www.academia.edu/29148072/Kant_%C4%B1n_Ayd%C4%B1nlanma_G%C3%B6r%C3%BC%C5%9F%C3%BC_ve_Foucault_nun_Ele%C5%9Ftirileri_%C3%9Czerine_Alk%C4%B1m_Sayg%C4%B1n_Kahve_Molas%C4%B1_12.04.2013-26.04.2013, (erişim. 06.06.2018-13:50), s.1-11.

- Schmidt, James, "Aydınlanma Nedir? Moses Mendelssohn ve Immanuel Kant Berlinische Monatsschrift'i Nasıl Yanıtladı", çev.Fahrettin Altun, *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.23-36.
- Şekerci, Ahmet Erhan, "Avrupa'da Aydınlanma ve Dini Tolerans Algısının Düşünsel Temelleri", *21. Yüzyılda Din ve Uluslararası İlişkilerdeki Dönüşüm*, ed. Filiz Çoban Oran, Ankara 2017, s.147-177.
- Şekerci, Ahmet Erhan, "Aydınlanma ve Bilim: Bilimsel Zihnin Yeniden İnşası ve Dönüşümü", *Bilim Tarihi ve Felsefesi*, ed.Ömer Bozkurt, Mardin 2016,
- Şekerci, Ahmet Erhan, *Aydınlanma ve Din*, İstanbul 2015.
- Şekerci, Ahmet Erhan, "Aydınlanmanın Ulusal Karakteri Üzerine Analitik Bir Deneme", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, ed. Bayram Ali Çetinkaya, c. III, İstanbul 2015, s.153-212.
- Taşçı, Serdar, "Aydınlanma(ma)nın Felsefesi", *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.131-134.
- Timuçin, Afşar, "Aydınlanma Düşüncesi", *Toplumbilim-Aydınlanma Özel Sayısı*, sy.11, Temmuz 2000, İstanbul 2007, s.51-56.
- Tunçel, Ahu, "Yöntem Ya Da Eleştiri Yetisi Olarak Aydınlanma Akılcılığı", *Tabula Rasa*, sy: 25-26, 2012, s.70-82.